

Ивана Д. Радовановић¹
Криминалистичко-полицијски универзитет,
Департаман криминалистике,
Катедра криминалистичких наука
Београд (Србија)

Добривоје М. Радовановић²
Универзитет у Београду,
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Београд (Србија)

159.922.8
316.648.2-057.874(497.11)

Оригинални научни рад

Примљен 11/03/2025

Измењен 29/07/2025

Измењен 01/09/2025

Прихваћен 02/09/2025

doi: [10.5937/socpreg59-57415](https://doi.org/10.5937/socpreg59-57415)

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ АДОЛЕСЦЕНАТА И ПЕТОФАКТОРСКИ МОДЕЛ ЛИЧНОСТИ

Сажетак: Предмет истраживања овог рада дефинише се као утврђивање да ли и у ком степену особине петофакторског модела личности утичу на прихватање или одбацивање вредносних оријентација – хедонизма, утилитаризма, активизма и алтруизма. Узорак адолесцената чинила су 832 ученика средњих школа у Београду, узраста између 15 и 19 година. Подаци о личности прикупљени су тестом NEO FFI, стандардизованим за употребу у Србији. Вредносне оријентације испитиване су модификованом верзијом основног модела Упитника из ранијих истраживања. Подаци су прикупљени током 2018. године. Односи особина личности и вредносних оријентација анализирани су каноничком корелационом анализом. У субузорку дечака добијена су четири пара значајних каноничких фактора. Први пар имао је каноничку корелацију .372, а остала три знатно ниже. У том, најважнијем, првом пару фактора ниска сарадљивост и ниска савесност, значајно су утицале на прихватање хедонизма и одбацивање утилитаризма и алтруизма. У субузорку девојака први пар фактора има корелацију .426. У том односу постоји значајан утицај високог неуротизма и високе сарадљивости на снажно одбацивање хедонизма и значајно прихватање утилитаристичке вредносне оријентације.

Кључне речи: адолесценти, особине личности, вредносне оријентације

УВОД

Дилема која прати истраживања вредносних оријентација је да ли су оне исто што и вредности, и ако нису, у чему се разликују. Одговор треба тражити пре свега у социолошкој науци, јер су вредности један од важних феномена управо те науке.

¹ ivana.radovanovic@kpu.edu.rs ; <https://orcid.org/0000-0002-3555-5140>.

² rb.jelovik@gmail.com

Нажалост и у социологији има разлика у схватању тог појма, па и његових релација са вредносним оријентацијама.

Према Диркему вредности су конститутивни елементи друштвеног поретка, слике друштвеног живота које покрећу човека на активност чији је циљ да се преобликује стварност на коју се односе (Durkheim, 2007). Према схватањима Парсонса вредности су извор друштвеног нормативног поретка, легитимација тог поретка и критеријум за избор алтернатива у неким ситуацијама (Pešić, 2016).

Инглехарт (Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005) вредности схвата као субјективни израз друштвених институција што омогућава емпиријску истраживачку проверу њиховог доприноса друштвеним променама. Знатан број и других истраживача дефинише вредности као својство које постоји унутар појединца, али са значајном друштвеном детерминантом која се изражава и преноси путем норми, обичаја и идеологије (Voicu, 2010, према Antoci, 2019). Вредности, према истом извору, заправо нису ништа друго до индивидуална перцепција култура и колективних норми специфичних за сваку заједницу и интернализованих процесом социјализације.

У приступу феномену вредности многи истраживачи посебно наглашавају да су оне стабилне диспозиције у времену и простору (Sagiv & Roccas, 2017) што практично значи да оне превазилазе специфичне ситуације и да описују исти однос и исто значење независно од времена и простора (Vecchione et al., 2016). Та својства вредности омогућавају предвиђање понашања појединаца и социјалних група и од посебне важности су за проучавање њихових релација са другим социјалним и индивидуалним феноменима, па и односа вредности и понашања. Захваљујући тим својствима неки истраживачи их сматрају когнитивним репрезентацијама основних људских потреба, као и пожељним циљевима и водећим принципима у животу, стабилним у времену и у ситуацијама различите природе (Sagiv & Roccas, 2017).

Као и код многих других социјалних феномена и код вредности постоје и другачија становишта. Једно од тих је и схватање према коме су вредности феномени психолошке природе који имају две функције: 1) усмеравање понашања ка личним или социјалним циљевима и 2) свесно усмеравање активности ка задовољавању потреба (Gouveia et al., 2014; 2015).

Са истраживачког становишта гледано, важно је запазити да се вредности манифестују у три форме, као: 1) друштвени идеали; 2) активности појединца у ономе што он жели да постигне тим активностима и 3) посебне мотивационе структуре које појединац манифестује у свом понашању и својим активностима (Leontiyeva, према Dolgova et al., 2023).

У знатном броју радова социолошке природе вредности се дефинишу као прихватљиви друштвени стандарди којима се легитимишу одређени системи друштвених односа. Један од аутора који заговара такав став је и Вебер (Weber, 2011), јер вредности не третира само као субјективне феномене него и као део заједничког погледа на свет извесног броја људи.

Значајан допринос истраживањима вредности у социолошкој науци дали су и наши аутори. Међу њима и Пешићева (Pešić, 2017, стр. 22), схватањем 1) да „вредности представљају релативно стабилне и опште карактеристике друштвених група којима се приписује пожељност одређених облика мишљења, осећања и веровања“,

2) „сачињавају елементе друштвене свести који имају усмеравајуће дејство на друштвено делање колективних и индивидуалних актера и да се 3) формирају и мењају под утицајем садејства историјских, системско-структуралних, актуелно-друштвених и индивидуалних чинилаца“.

За ауторе овог рада такође је важно и становиште Клакхона које у свом раду наводи Павловић (Pavlović, 2021). Према тим наводима у варијанси вредности приоритет имају њихове повезаности са друштвеним односима, али и идеје о томе шта је пожељно понашање, а шта није. Ове идеје о пожељности приближавају вредности појму вредносних оријентација у том степену да се вредносне оријентације могу користити као начин операционализације вредности.

У социјалној психологији вредности се схватају нешто другачије. У тој науци оне су базична, релативно стабилна веровања настала као резултат социјализације, индивидуалних искустава и деловања друштвених и културних фактора (Rokeach, 1973; Rohan, 2000). Чињеница да значајну улогу у вредностима имају друштвени и културни фактори значајно приближава психолошке концепције вредности социолошким и омогућава заједничка истраживања. У тим новијим схватањима доминира став да су оне регулатори живота појединца и друштвених група, да битно утичу на доношење одлука у ситуацијама избора и да имају снажан утицај на понашање (Antoci, 2019).

Други појам чије значење у овом раду треба одредити јесу вредносне оријентације. У социолошкој литератури вредносне оријентације се сматрају стабилно интегрисаним ставовима чије су манифестације одреднице индивидуалног или групног понашања. У својим истраживањима Пешићева (Pešić, 2016, 2017) их користи као синоним за вредности, односно као начин операционализације вредности.

Другачије одређење вредносних оријентација у овој науци има Антоци (Antoci, 2019). Према њеном схватању „вредносне оријентације“ су понашања усмерена ка постизању неких циљева, ка проналажењу начина да се они испуне како би се задовољили друштвени захтеви и идеали које вредносне оријентације генеришу. И даље, вредносне оријентације су интегрисане у системе вредности важне за личност, јер утичу на цео животни ток и све активности (политичке, економске, друштвене и др.) у којима је појединац ангажован.

У овом настојању да се опише природа вредносних оријентација ваља поменути још два става. Први је став Оксане Рибак (Rybak, 2018) која сматра да вредносне оријентације имају вишеслојну унутрашњу структуру на чијем врху се налазе идеали и животни циљеви појединца. Структура личности појединца допринела је да вредносне оријентације карактерише унутрашња спремност за обављање одређених активности ради задовољења неких потреба и остваривања циљева. Утицај те структуре манифестује се одређеном врстом понашања појединца. Будући да вредности које појединац усваја током социјализације долазе из структуре друштва, проучавање вредносних оријентација од посебног је значаја за разумевање природе и процеса који се одвијају у том друштву.

Други је став Долгове и сарадника (Dolgova et al., 2023), према чијим истраживањима вредносне оријентације за разлику од вредности увек припадају појединцу. То практично значи да друштвене вредности у процесу интернализације постају део личне структуре појединца и зато мање зависе од спољних и ситуационих фактора.

У социјалној психологији вредносне оријентације се одређују као општи принципи понашања и деловања у вези са одређеним циљевима (Јоксимић и Максић, 2006; Петровић и Зотовић, 2012), односно као понашања у функцији остваривања вредности (Радин, 2002). Значајан део истраживача у овој науци вредносне оријентације сматра личним диспозицијама за одређена понашања (Havelka, 1998; Rot, 2010), али та становишта су прилично изолована.

Нажалост, значење и садржаји појма „вредносне оријентације“ нису и једини проблеми који стоје пред истраживачима. Скоро исте такве снаге је и проблем какав је однос вредносних оријентација и особина личности. У литератури се сматра да особине личности доприносе интернализацији вредносних оријентација између осталог и зато што се развој и једних и других у значајном степену одвија истовремено. Осим тог облика истраживаче занима и да ли су особине личности предиктори вредносних оријентација или су само паралелни феномени. Ако су предиктори, како се тај утицај остварује, каква је природа тог утицаја, па и то да ли особине које садрже психопатску варијансу имају неки утицај на њих.

У литератури која је доступна може се видети да постоје значајне линеарне корелације вредности или вредносних оријентација из Шварцовог модела (Schwartz, 2012) са особинама из модела великих пет и Ајзенковог трофакторског модела (Eysenck, 1990). Према тим резултатима, особина отвореност била је у значајним корелацијама са вредностима из Шварцовог модела „прихватање промена“ и „селф-трансценденција“, а особина сарадљивост такође са „селф-трансценденцијом“ и „конформизмом“ (Haslam, Whelan & Bastian, 2009; Olver & Mooradian, 2003). У истраживању Алуха и Гарсије (Aluja & Garcia, 2009), ниска сарадљивост је негативно повезана са фактором ред, а позитивно са фактором социјална моћ. Практично иста негативна повезаност постоји и између савести и наведених вредности. У мета-анализи Фишера и Боера (Fischer & Boer, 2015) у којој су анализирани односи истих особина и ових вредности добијене су такође повезаности већ описане, али је закључено да ове корелације варирају у ситуацији већих финансијских, економских и социјалних криза.

У Србији су истраживања односа вредносних оријентација са особинама личности прилично ретка. Уместо њих, присутна су истраживања односа са демографским својствима, концептима о себи и слично. Природи овог рада делимично и једино одговарају истраживања Шрама (Šram, 2003) и Оташевић и Коцопељић (Otašević i Kodžopeljić, 2016). У првом од њих, нажалост, ни узорак вредносних оријентација, а ни узорак особина личности нису исти као у овом раду. Ипак општи закључак наведеног аутора да особине личности могу имати предикторски утицај на интернализацију специфичног вредносног система (Šram, 2003, стр. 110) од значаја је и за ово истраживање. У другом раду, Оташевић и Коцопељић, анализиран је однос између истих особина личности као у овом раду (Петофакторски модел личности), али и животних циљева. Животни циљеви су можда најважнији део унутрашње структуре вредносних оријентација (Рубак, 2018), али нису вредносне оријентације. Та разлика лако се запажа већ из самих назива тих феномена попут аутономија, каријера, партнерски односи, пријатељство и слично. Зато поређења нису била могућа.

ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И ОСНОВНЕ ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања

Предмет истраживања може се одредити као 1) утврђивање да ли и у ком степену особине петофакторског модела личности утичу на вредносне оријентације хедонизам, утилитаризам, активизам и алтруизам и 2) ако утичу, да ли се на основу тог односа може предвидети постојање неких од ових вредносних оријентација.

Циљ истраживања

Општи циљ истраживања је откривање природе односа између особина личности и вредносних оријентација, посебно утицаја просоцијалне и продевијантне варијансе тих особина.

Хипотезе

Иако је у истраживању било могуће поставити више хипотеза мањег реда општо-сти, аутори су се одлучили за две, опште хипотезе. Оне гласе: 1) Особине личности имају значајан и непосредан утицај на вредносне оријентације и 2) У утицају особина личности на вредносне оријентације не постоје разлике по полу.

МЕТОД

Узорак особина личности

Узорак особина личности чине особине познатог петофакторског модела личности (Mc Crae & Costa, 1999). Основне димензије тог модела су неуротицизам, екстраверзија/интроверзија, отвореност, сарадљивост и савесност. Њихова својства описана су у поглављу Дискусија. Подаци о њима прикупљени су скраћеном верзијом основног теста прилагођеног трајању школског часа. Добијени резултати представљају процену тзв. домена без субдимензија у оквиру њих (тзв. фацета).

Узорак вредносних оријентација

У литератури о вредносним оријентацијама наводи се да њихов број варира између четири и 13. Најчешће су у овим истраживањима коришћене алтруистичка, активистичка, хедонистичка, утилитаристичка и религиозна вредносна оријентација (Joksimović, 1992, 2001; Radovanović, 2016) и многи други. Највећи број (12) био је у радовима Хавелке (Havelka, 1998) и 13 у истраживањима Руње и сарадника (Runje et al., 1998).

У овом истраживању анализиран је однос између особина личности четири вредносне оријентације, и то:

- 1) хедонизма, дефинисаног као склоност уживањима и непосредним задовољствима;
- 2) утилитаризма, схваћеног као усмереност на стицање материјалних добара и ка материјалној сигурности;
- 3) алтруизма, дефинисаног као великодушност и спремност да се помогне другим људима;
- 4) активизма, одређеног као жеља за мењањем односа у друштву и околини.

Узорак испитаника

Узорак испитаника чинили су ученици средњих школа у Београду, у три гимназије, шест средњих стручних школа и једној уметничкој школи. Врста и број школа су изабрани случајним избором, пропорционално природи свих средњих школа у граду. У свакој школи случајним поступком изабрано је по једно одељење у сваком од четири разреда. У изабраним одељењима анкетирани су сви присутни ученици. Тако се дошло до узорка од 832 ученика, 469 (56,4%) дечака и 363 (43,6%) девојака, узраста од 15 до 19 година (просечан узраст 17,04).

Инструменти

За испитивање особина личности коришћен је тест NEO FFI³ (Costa & Mc Crae, 1992) који је скраћена верзија основног теста NEO PI-R и користи се када је на располагању кратко време за испитивање. Тест укупно има 60 ајтема са могућим одговорима нумерички израженим од 1 до 4. Високи скорови на ајтемима описују већи степен присутности особина које тест мери. Верзија теста NEO FFI не допушта изражавање резултата у виду тзв. фацета него само у виду укупног сора за одређену особину.

Валидност питања у субтестовима мерена је корелацијама ајтем – тотални скор на субтесту при чему је из тог тоталног сора искључен скор ајтема чија се валидност тестира. Добијени коефицијенти корелација крећу се између .40 и .70 и могу се сматрати задовољавајућим.

Поузданост мерења сваке особине и основни подаци о дистрибуцији одговора дати су у [Табели 1](#).

На основу података наведених у Табели може се закључити да сваки субтест има задовољавајућу поузданост и задовољавајући степен варијабилности одговора на субтестовима.

Тест NEO FFI као и основна верзија NEO PI-R, уз дозволу аутора, адаптирани су и стандардизовани за употребу на српском говорном подручју (Кнежевић, Džamonja-Ignjatović i Đurić-Jočić, 2010) и слободни су за употребу у научним истраживањима.

Вредносне оријентације су испитиване класичним упитничким поступком: након кратког описа садржаја испитаници су на скали од 1 до 5 означавали степен

³ NEO Five Factor Inventory.

личне пожељности сваког од тих садржаја. Високи скорови означавали су и високе степене пожељности. Начин и форма испитивања преузети су из истраживања Јоксимовићеве и њених сарадника (Јоксимовић и Максић, 2006) и могу се сматрати валидираним у истраживачкој пракси.

Начин испитивања и анализа података

Подаци у истраживању прикупљени су у анонимној ситуацији и уз претходну сагласност ученика да учествују. Истраживање је спроведено током 2018. године.

Анализа података урађена је каноничком корелационом анализом.

РЕЗУЛТАТИ

Најбољи начин да се прикажу добијени резултати је онај који диктира коришћена метода анализе података. По логици те методе прво треба презентовати међусобне повезаности особина личности као хипотетских предиктора вредносних оријентација. Оне су дате у [Табели 2](#).

Према подацима у Табели међусобне повезаности особина личности су веома ниске или чак непостојеће. Тај резултат није изненађење, јер ове особине и по дефиницији описују различита својства личности. Негативне корелације особине неуротицизам са осталима, такође су очекиване.

Интеркорелације вредносних оријентација дате су у [Табели 3](#).

Ниске и нулте међусобне корелације вредносних оријентација, како показују подаци у овој табели, такође су очекиване, јер се ради о међусобно неутралним или искључивим садржајима.

Наредна табела ([Табела 4](#)) садржи међусобне линеарне корелације особина личности и вредносних оријентација.

Мора се признати, и поред чињенице да су особине личности и вредносне оријентације природно различити феномени, ниске, па и нулте међусобне корелације нису биле очекиване. Тим пре што се у литератури често наилази на став да у вредносним оријентацијама има доста варијансе личности. Ваља имати у виду да је овде реч о повезаности на манифестном нивоу и да ће однос између њихових латентних димензија дати реалније резултате. О тим односима може се закључивати тек након примене каноничке корелационе анализе. Та каноничка корелациона анализа урађена је посебно за дечаке и девојке, и показала је да у субузорку дечака постоје четири пара каноничких фактора. Ови парови фактора су у међусобним релативно ниским, али значајним каноничким корелацијама. У табели која следи види се да је каноничка корелација првог пара код дечака реда величине .372, а да остали парови имају ниске, али значајне каноничке корелације.

Код девојака каноничка корелациона анализа открила је да постоје два пара каноничких фактора, да корелација првог пара износи .426, а другог .248. Наравно, обе каноничке корелације су статистички значајне ([Табела 5](#)).

Осим ових резултата веома су важни и подаци о каноничким коефицијентима (с), као и подаци о корелацији сваке појединачне особине и вредносне оријентације са тим факторима, јер они показују природу тих односа. Ти подаци су дати у [Табели 6](#).

Први пар каноничких фактора је најбоља слика и суштина односа између нека два скупа варијабли, у овом случају између особина личности и вредносних оријентација. Зато ваља пажљиво погледати резултате који су добијени.

У скупу особина личности, када су дечаки у питању, тај први фактор дефинисан је ниском сарадљивошћу (-.705 и -.759) и ниском савесношћу (-.649 и -.632). Он се без сумње тако и може идентификовати. Његов пар из скупа вредносних оријентација, одређен је високим хедонизмом (.515 и .556), одбацивањем утилитаризма (-.524 и -.610) и алтруизма (-.574 и -.651).

У другом пару фактор из подручја личности доминантно је одређен интроверзијом (-1.077 и -.896) и нити једном особином више. У подручју вредносних оријентација њему одговара фактор дефинисан одбацивањем хедонизма (-.732 и -.691), активизма (-.568 и -.570), па и алтруизма (-.369 и -.428). О том необичном резултату биће посебно говора у наредном поглављу.

Трећи фактор у скупу особина личности дефинишу ниска сарадљивост (-.633 и -.498), али и висока савесност (.790 и .526). Он се битно разликује од првог фактора у простору личности управо по тој савесности. Његов пар код вредносних оријентација је доминантно дефинисан високим активизмом. Очигледно је да је у овом случају реч о особитој врсти активизма условљеној високим резултатима особине савесност.

У четвртом пару фактора код дечака у личности доминира ниска отвореност. У простору вредносних оријентација том фактору је пар високи утилитаризам.

У субузорку девојака изолована су само два пара значајних каноничких фактора. Њихова структура дата је у [Табели 7](#).

У скупу особина први фактор дефинисан је високим неуротицизмом (.608 и .265) и високом савесношћу (.777 и .651). Тај први фактор, сушта је супротност првом каноничком фактору особина личности код дечака. Та разлика, па и чињеница да тај фактор има знатно већу корелацију са својим паром из скупа вредносних оријентација него што је то код дечака, мора се имати у виду да би се разумела природа ових односа. Овом приликом треба још само рећи да је његов пар из скупа тих вредносних оријентација дефинисан снажним одбацивањем хедонизма (-.758 и -.767) и прихватањем утилитаристичке вредносне оријентације (.539 и .587).

Други фактор код девојака дефинише само ниска сарадљивост и ниједна особина више. У скупу вредносних оријентација овом фактору одговара само ниски алтруизам (-.987 и -.882). Тај ниски алтруизам је и једина вредносна оријентација која је повезана са природом тог фактора из простора особина личности.

ДИСКУСИЈА

Основна претпоставка истраживања да су особине личности предиктори вредносних оријентација потврђена је постојањем значајних каноничких корелација између парова каноничких фактора изолованих и у субузорку дечака (4 пара) и у субузорку девојака (2 пара). Најважније корелације су оне између првих парова тих фактора (Мејовšek, 2008). Анализирајући структуру тих првих парова, њихову међусобну повезаност и висину каноничких корелација може се тврдити да у том односу постоје три важне правилности.

Прва правилност је да у узорку дечака постоји значајан предиктивни утицај особина које описују психопатску структуру личности (ниска сарадљивост и ниска савесност), на прихватање хедонизма и хедонистичког стила понашања, с једне стране, и одбацивање алтруистичких, па и утилитаристичких понашања, с друге. У узорку девојака тај први пар фактора показује да постоји предиктиван однос високог неуротицизма и високе савесности на утилитаристичке принципе у понашању и истовремено веома снажно одбацивање хедонизма.

Друга правилност је да су ти утицаји особина личности и код дечака и код девојака статистички значајни, али релативно ниски. Код дечака достиже 13,8% заједничке варијансе, а код девојака 18,1%. Код осталих парова и код дечака и код девојака ти утицаји особина су још слабији.

Трећа правилност је да су међусобне повезаности особина личности и вредносних оријентација на нивоу каноничких фактора знатно веће него повезаности које се запајају на нивоу тзв. манифестних варијабли. То јасно произлази из поређења каноничких корелација између фактора у једном и другом скупу са кроскорелацијама једних и других варијабли на манифестном нивоу.

Нажалост, не постоји много могућности поређења ових резултата са сличним истраживањима у Србији. Истраживаче нису много занимали ти односи вредносних оријентација и личности, већ односи са неким демографским карактеристикама. И она истраживања где је постојао тај интерес, као на пример Шрамово (Šram, 2003), или Оташевић и Коцопелић (Оташевић и Kodžopeljić, 2016), или се није радило о вредносним оријентацијама већ о неким њиховим компонентама (животним циљевима на пример), или су особине личности биле сасвим другачије природе. Насупрот томе, у свету су таква истраживања честа. Поређења, међутим, отежавају чињенице да се у тим истраживањима користе тзв. вредносне оријентације из Шварцовог модела (Schwartz, 2012) које и сам аутор назива вредностима, а не вредносним оријентацијама, како их назива и већина истраживача, а њихови називи не упућују на закључак да је реч о вредносним оријентацијама. Неки резултати у тим истраживањима ипак се могу поредити са резултатима у овом истраживању. То се у првом реду односи на истраживање Рокас из 2002. године (Roccas et al., 2002), јер су у питању исте особине личности. У том истраживању неуротицизам нема значајних корелација ни са једном вредносном категоријом из Шварцовог модела, али постоји повезаност сарадљивости (високих скорова) са конформизмом, савесности са постигнућем и осећањем сигурности. Осим тога, у спроведеним мета-анализама откривене су значајне повезаности екстраверзије са осећањем сигурности, хедонизмом, постигнућем и осећањем моћи, сарадљивости са добротом, савесности са хедонизмом (Fischer & Boer, 2015; Parks-Leduc, Feldman & Bardi, 2015). У свим тим случајевима коефицијенти корелација особина и ових вредносних појмова варирају у интервалу од незначајних до .480, што је приближно коефицијентима корелација латентних димензија једног и другог скупа варијабли и у овом истраживању.

Али оно што је важније од тог међусобног слагања или неслагања коефицијената корелација јесте став тих истраживача и аутора овог рада да су вредносне оријентације и вредности два међусобно слична, али ипак значајно различита феномена: да су вредности релативно стабилне и опште карактеристике друштвених група (Pešić,

2017), конститутивни елементи друштвеног поретка (Durkheim, 2007) и когнитивне репрезентације основних људских потреба и водећи принципи у животу (Sagiv & Roccas, 2017), а да су вредносне оријентације стабилни интегрисани ставови (Pešić, 2017), уверења, ставови и понашања која су у хијерархијском односу и којима управља једна или више вредности (Antoci, 2019), својства појединаца, један од главних покретача развоја личности и фактора утицаја на све аспекте живота појединца (Dolgorova et al., 2023), односно сложене структуре личности које карактерише унутрашња спремност за обављање одређених активности ради задовољења потреба и остваривање интереса карактеристичних за структуру личности којој припадају (Rybak, 2018).

Наведени резултати могу се сматрати непожељним и са личног и са друштвеног становишта, али је та непожељност више изражена код адолесцената мушког пола. Високи хедонизам и одбацивање алтруизма и утилитаризма у садејству са психопатским својствима личности може резултирати непоштовањем разних друштвених норми (законских и/или моралних), али најчешће се манифестује насилним понашањем (Radulović, 2006, 2014). У литератури постоји обимна и поуздана истраживачка документација по којој су психопатске тенденције у личности и њихова интеракција са вредносним оријентацијама и неким другим психолошким феноменима, најчешћи и највише изражени предиктори делинквентног понашања насилне природе. Зато је од посебне друштвене важности да се постојање тих тенденција и њихове повезаности са хедонистичким понашањима што раније открију како би се током превентивних интервенција тај однос могао контролисати и, што је још важније, усмерити ка друштвено пожељним понашањима, на пример ка спорту, науци, уметности. Повољне околности које омогућавају друштвено корисну акцију у спречавању девијантних понашања која резултирају из односа хедонизма и психопатских тенденција су: 1) што се психопатске тенденције лако уочавају, 2) што су индикатори њихове оријентације ка хедонизму увек јасно изражени и 3) што у периоду адолесценције, како показује ово истраживање, тај однос код дечака има само 13% заједничке варијансе.

Ипак, тих 13% заједничке варијансе високог хедонизма и психопатских тенденција заслужују пуну пажњу. Досадашња истраживања поуздано су утврдила да они поремећаји понашања који настају у периоду адолесценције престају да постоје изласком из тог периода, ако буду предмет адекватних друштвених реаговања и примене одређених врста третмана. Међутим, поремећаји манифестовани у раном детињству настављају да постоје током адолесценције, али и након изласка из тог периода. У најтежем облику испољиће се као озбиљан насилни криминал. Зато се рани поремећаји понашања и сматрају најпоузданијим показатељем да ли ће ови поремећаји постати трајно својство личности. Те чувене правилности откривене пре свега истраживањима Мофитове и сарадника (Moffitt, 2003) јасно указују на важност истраживања корена девијантних понашања још у раном детињству. Из тог става произлази неопходност истраживања односа особина личности и вредносних оријентација и на тим ранијим узрастима.

ЗАКЉУЧЦИ

У историји друштвених односа много је примера да су лична својства појединаца и њихов вредносни систем доносили и напредак, али и несагледива страдања људске врсте.

Аутори се надају да ће добијени резултати у овом садашњем облику инспирисати истраживаче да темељније истражују односе вредносних оријентација и личности, јер ти односи могу имати шира поља деловања и теже последице него што су то девијантна понашања.

Како је то и претпостављено у полазној хипотези, истраживања особине петофакторског модела личности имају значајан утицај на прихватање или неприхватање појединих вредносних оријентација. Пажњу аутора, међутим, посебно привлачи однос између оних особина које садрже психопатску варијансу и појединих од тих вредносних оријентација. То се у првом реду односи на утицај ниске сарадљивости и ниске савесности, особина које у зони ниских резултата описују варијансу психопатских начина понашања, на прихватање хедонистичке вредносне оријентације и одбацивање алтруизма и утилитарности, што је и најважнији резултат у субзорку дечака.

Нешто мање пажње привлачи и утицај високог неуротизма и високе савесности код девојака на утилитаризам и снажно одбацивање хедонизма.

Однос вредносних оријентација и особина личности на субзорку девојака садржи упадљиво мање патолошке варијансе, јер се манифестује као повишени неуротицизам и савесност с једне стране и одбацивање хедонизма и прихватање утилитаристичке вредносне оријентације с друге. Наравно, и у овом случају не могу се искључити девијантна понашања, јер у високом неуротицизму доминира емоционална нестабилност, па оријентација на материјална добра може попримити криминалне облике. Међутим, чини се да те могуће негативне утицаје добро контролише висока савесност која је доминантно својство у овом односу.

Аутори овог истраживања нажалост нису били у могућности да организују и спроведу иста истраживања и на узрастима између 10 и 14 година. То је важан недостатак овог рада, јер би се тада са већом поузданошћу знало да ли и на тим узрастима постоји спој психопатских тенденција и хедонизма. То је истовремено и повод да истраживачи које ови односи занимају паралелно раде истраживања на раним и адолесцентским узрастима.

Ivana D. Radovanović¹
University of Criminal Investigation and Police Studies,
Department of Criminal Investigation,
Division of Criminal Sciences
Belgrade (Serbia)

Dobrivoje M. Radovanović²
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Belgrade (Serbia)

VALUE ORIENTATIONS OF ADOLESCENTS AND THE FIVE-FACTOR PERSONALITY MODEL

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The subject of this research is to determine whether and to what extent the traits of the Five-Factor Model of personality influence the acceptance or rejection of value orientations: Hedonism, Utilitarianism, Activism, and Altruism. The sample consisted of 832 adolescents –high school students in Belgrade, aged between 15 and 19. Personality data were collected using the NEO FFI test, standardized for use in Serbia. Value orientations were assessed using a modified version of the basic questionnaire model from previous studies. The data were collected during 2018. The relationships between personality traits and value orientations were analyzed using the canonical correlation analysis. In the subsample of boys, four pairs of significant canonical factors were identified. The first pair had a canonical correlation of .372, while the remaining three were considerably lower. In this most important first pair, low Agreeableness and low Conscientiousness significantly influenced the acceptance of Hedonism and the rejection of Utilitarianism and Altruism. In the subsample of girls, the first pair of canonical factors had a correlation of .426. In this relationship, high Neuroticism and high Agreeableness had a significant influence on the strong rejection of Hedonism and a notable acceptance of the Utilitarian value orientation.

Keywords: adolescents, personality traits, value orientations

INTRODUCTION

The dilemma accompanying research into value orientations is whether they are the same as values and, if not, what they differ in. The answer should be sought primarily in sociological science because values are one of important phenomena exactly of this science.

¹ ivana.radovanovic@kpu.edu.rs; <https://orcid.org/0000-0002-3555-5140>.

² rb.jelovik@gmail.com

In sociology, unfortunately, there are different ways of understanding this concept, and even its relationships with value orientations.

According to Durkheim, values are constitutive elements of the social order, images of social life driving the man into activity, whose aim is to reshape reality to which they refer (Durkheim, 2007). According to parsons, values are the source of the social normative order and the criterion for choosing alternatives in certain situations (Pešić, 2016).

Inglehart understand values as a subjective expression of social institutions, which enables the empirical research examination of their contribution to social changes (Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005). A substantial number of other researchers also define values as a feature existing inside an individual, but with a significant social determinant that is expressed and transferred through norms, customs and ideology (Voicu, 2010, according to: Antoci, 2019). According to the same source, values are actually nothing but an individual perception of cultures and collective norms specific to each community and internalized by the socialization process.

In their approach to the phenomenon of values, many researchers particularly emphasize that they are stable dispositions in time and space (Sagiv & Roccas, 2017), which practically means that they go beyond specific situations and describe the same relationship and the same meaning independently of time and space (Vecchione et al., 2016). These features enable predicting the behaviour or individuals and social groups and are of special importance for studying their relationships with other social and individual phenomena, including the relationships between values and behaviours. Thanks to these features, some researchers consider them cognitive representations of fundamental human needs, as well as desirable goals and guiding principles in life, stable ion time and in situations of a different nature (Sagiv & Roccas, 2017).

Just as with many other social phenomena, there are also different attitudes regarding values. One of them sees values as phenomena of a psychological nature which have two functions: 1) directing behaviour towards personal and social goals, and 2) conscious directing of activities towards the fulfilment of needs (Gouveia et al., 2014; Gouveia et al., 2015).

From the researchers' perspective, it is important to notice that values are manifested in three forms, as: 1) social ideals; 2) activities of an individual in what he wants to achieve by those activities, and 3) special motivational structures manifested by an individual in his behaviour and activities (Leontiyeva, according to: Dolgova et al., 2023).

In a substantial number of papers of a sociological character, values are defined as acceptable social standards by which certain systems of social relations are legitimized. One of the authors advocating such an attitude is Weber (Weber, 2011) because he does not treat values solely as subjective phenomena, but also as part of the common worldview of a certain number of people.

A significant contribution to the research of values in sociological science was also made by our authors, including Pešić (Pešić, 2017, str. 22). According to her: 1) "values are relatively stable and general characteristics of social groups which are attributed desirability of certain forms of opinions, feelings and beliefs", 2) "values constitute elements of social „consciousness which have a directing effect on the social acting of collective and individual actors, and 3) "values form and change under the influence of the interaction of historical, system-structural, current-social and individual factors".

To the authors of this paper, another attitude is also important – that of Kluckhohn, which is cited in the paper by Pavlović (Pavlović, 2021). According to these claims, their connections with social relations, as well as ideas about what is and what is not desirable behaviour, have priority in the values variance. These ideas about the desirability bring values to the concept of value orientations in terms of value orientations being used as a way of operationalizing values.

In social psychology, values are understood somewhat differently. In that science, they are basic, relatively stable beliefs emerging as a result of socialization, individual experiences and action of social and cultural factors (Rokeach, 1973; Rohan, 2000). The fact that an important role in values is played by social and cultural factors brings psychological concepts of values significantly closer to sociological ones, and enables joint research. These new interpretations are dominated by the attitude that they are regulators of the life of individuals and social groups, that they significantly affect decision-making in situations of choosing, and that they have a strong influence on behaviour (Antoci, 2019).

Another concept whose meaning in this paper should be determined refers to value orientations. In sociological literature, value orientations are considered steadily integrated attitudes whose manifestations are determinants of individual or group behaviour. In her research, Pešić (Pešić, 2016, 2017) uses them as a synonym for values, i.e., the way of operationalizing values.

A different determination of value orientations in this science is provided by Antoci (Antoci, 2019). According to her, “value orientations” are behaviours oriented towards achieving some goals, towards finding a way of their achievement in order to fulfil social requirements and ideals generated by value orientations. Moreover, value orientations are integrated in value systems relevant for personality because they affect the entire course of life and all activities (political, economic, social etc.) in which an individual is involved.

In this attempt to describe the nature of value orientations, it is necessary to mention two more attitudes. The first attitude is that of Oksana Rybak (Rybak, 2018), who believes that value orientations have a multi-layered internal structure on the top of which are an individual’s ideals and life goals. An individual’s personality structure contributes to value orientations being characterized by internal preparedness to perform certain activities for the sake of fulfilling some needs and achieving goals. The influence of this structure is manifested through a certain type of an individual’s behaviour. Since values adopted by an individual in the course of socialization come from the structure of society, studying value orientations is of special importance for understanding the nature and processes taking place in that society.

The second is the attitude of Dolgova and associates, in whose research value orientations, unlike values, always belong to an individual (Dolgova et al., 2023). It practically means that social values in the internalization process become part of an individual’s personal structure and that is why they are less dependent on external and situational factors.

In social psychology, value orientations are determined as general principles of behaviour and acting in relation to certain goals (Joksimović & Maksić, 2006; Petrović & Zotović, 2012), i.e., as behaviours in the function of achieving values (Radin, 2002). A substantial number of researchers in this science considers value orientations personal dispositions for certain behaviours (Havelka, 1998; Rot, 2010), but these attitudes are rather isolated.

Unfortunately, the meaning and content of the concept “value orientations” are not the only problems encountered by researchers. Almost equally difficult is the problem of the relationship between value orientations and personality traits. In literature, it is believed that personality traits contribute to the internalization of value orientations because, *inter alia*, the development of both of them to a certain extent occurs simultaneously. Apart from this form, researchers are interested whether personality traits are predictors of value orientations or only parallel phenomena. If they are predictors, the question arises how that influence is achieved, what the nature of that influence is, and even whether the traits containing the psychopathic variance have any influence on them.

From the available literature it can be seen that there are significant linear correlations of values or value orientations from the Schwartz model (Schwartz, 2012) with the traits from the Big Five model and Eysenck’s Three-Factor model (Eysenck, 1990). According to these results, the Openness trait was in significant correlations with the values from the Schwartz model “Openness to Change” and “Self-Transcendence”, while the Agreeableness trait was also in correlation with “Self-Transcendence” and “Conformity” (Haslam, Whelan & Bastian, 2009; Olver & Mooradian, 2003). In the research by Aluja and Garcia (Aluja & Garcia, 2009), low Agreeableness is negatively correlated with the factor of order, and positively with the factor of social power. There is practically the same relationship between Conscience and the above-listed values. In the meta-analysis by Fischer and Boer (Fischer & Boer, 2015), which analyzes the relationships between the same traits and these values, the already-described correlations have also been obtained, but, in conclusion, these correlations varied in the event of larger financial, economic and social crises.

In Serbia, research into the relationships between value orientations and personality traits is rather rare. Instead of them, there is research of the relationship with demographic features, concepts about oneself etc. The nature of this paper is partly and solely suited by the papers of Šram (Šram, 2003) and Otašević and Kodžopeljić (Otašević & Kodžopeljić, 2016). Unfortunately, in the first of them, neither the value orientations sample nor the personal traits sample are the same as in this paper. However, this author’s general conclusion – that personality traits may have a predicting influence on the internalization of the specific value system (Šram, 2003, str. 110) – is important for this research as well. In their paper, Otašević and Kodžopeljić analyze the relationship of the same personality traits as in this paper (the five-factor personality model), but also of life goals. Life goals are perhaps the most important part of the internal structure of value orientations (Rybak, 2018), but they are not value orientations. This difference is easily seen from the very names of these phenomena, e.g., autonomy, career, partner relationships, friendship etc. That is why comparisons were not possible.

RESEARCH SUBJECT, AIM AND MAIN HYPOTHESES

Research subject

The research subject can be easily determined as 1) establishing whether and to what extent the traits of the five-factor personality model influence the value orientations of Hedonism, Utilitarianism, Activism and Altruism, and 2) if they do, whether on the basis of that relationship it is possible to predict the existence of some of these value orientations.

Research aim

The general research aim is to discover the nature of the relationships between personality traits and value orientations, particularly of the influence of the pro-social and pro-deviant variances of these traits.

Hypotheses

Although in this research it was possible to establish several hypotheses of the lower rank of generality, the authors opted for two general hypotheses. They are as follows: 1) Personality traits have an important and direct influence on value orientations, and 2) There are no gender-based differences in the influence of personality traits on value orientations.

METHODOLOGY

The personality traits sample

The personality traits sample consists of the traits of the famous five-factor personality model (Mc Crae & Costa, 1999). Basic dimensions of that model are Neuroticism, Extraversion/Introversion, Openness, Agreeableness and Conscientiousness. Their features are described in the chapter Discussion. The data about them were collected by the shortened version of the basic test adjusted to the length of a school lesson. The obtained results are the assessment of the so-called domain without sub-dimensions within them (so-called facets).

The value orientations sample

The literature about value orientations states that their number varies between 4 and 13. The most frequent value orientations used in this research are: Altruism, Activism, Hedonism, Utilitarianism and Religiosity (Joksimović, 1992, 2001; Radovanović, 2016) and many others. The largest number (12) can be found in the papers by Havelka (Havelka, 1998) and 13 in the research by Runje and associates (Runje et al., 1998).

In this research, the relationship is analyzed between personality traits of four value orientations as follows:

- 1) Hedonism, defined as propensity for pleasures and immediate gratification;
- 2) Utilitarianism, understood as an orientation towards acquiring material goods and towards financial security;
- 3) Altruism, defined as generosity and readiness to help other people;
- 4) Activism, defined as a desire to change relations in society and the environment.

Respondent sample

The respondent sample consisted of the students of Belgrade secondary schools namely three grammar schools, six vocational schools and one art school. The type and number of these schools were chosen randomly, in proportion to the nature of all secondary schools

in the city. In each school, one class was randomly selected from each of four grades. In the selected classes, all present students were surveyed. In this way, the sample was made of 832 students, namely 469 (56.4%) boys and 363 (43.6%) girls aged between 15 and 19 (the average age of 17.04).

Instruments

In researching personality traits, the NEO FFI³ was used (Costa & Mc Crae, 1992), which is a shortened version of the basic test NEO PI-R and is used when there is little available time for the survey. The test has 60 items in total with possible answers numerically expressed from 1 to 4. High scores on the items describe a higher degree of the presence of the traits measured by the test. The version of the NEO FFI test does not allow researching results in the form of the so-called facets, but only in the form of a total score for an individual trait.

The validity of the questions in the subtests was measured by correlations item – total score in the subtest, whereas the score of the items whose validity was tested was excluded from the total score. The obtained correlation coefficients range between .40 and .70 and can be considered satisfactory.

The reliability of measuring each trait and basic data about distribution of the answers are given in Table 1.

According to the data presented in Table 1, it can be concluded that each subtest has satisfactory reliability and a satisfactory degree of variability of the answers in the subtests.

With the authors' permission, the NEO FFI test, as well as the basic version NEO PI-R were adapted and standardized for the use in the Serbian-speaking territory (Knežević, Džamonja-Ignjatović & Đurić-Jočić, 2010) and are free for use in scientific research.

Value orientations were examined by the traditional questionnaire procedure: after a brief description, of the content, the respondents marked the degree of personal desirability of that content on the scale from 1 to 5. High scores also referred to high degrees of desirability. The method and form of surveying were taken from the research of Joksimović and associates (Joksimović i Maksić, 2006) and can be considered validated in the research practice.

Research method and data analysis

The data in the research were collected in an anonymous situation and with the students' previous consent to participate. The research was conducted during 2018.

The data analysis was performed by the canonical correlation analysis.

RESULTS

The best way of showing the obtained results is the one dictated by the data analysis method used. By the logic of this method, it is first necessary to present the interrelations of personality traits as hypothetical predictors of value orientations. They are given in Table 2.

3 NEO Five-Factor Inventory

According to the data in [Table 2](#), the interrelations of personality traits are rather low or even non-existent. This result is not surprising because these traits by definition itself describe different personality features. Negative correlations of the Neuroticism trait with others are also expected.

The intercorrelations of value orientations are given in [Table 3](#).

Low and zero intercorrelations of value orientations, as shown by the data in this table, are also expected because this is a mutually neutral or exclusive content.

The following table ([Table 4](#)) contains linear intercorrelations of personality traits and value orientations.

Despite the fact that personality traits and value orientations are naturally different phenomena, it must be admitted that low or even zero intercorrelations were not expected, primarily because in literature it is often possible to find the attitude that value orientations contain plenty of the personality variance. It should be borne in mind that this is a correlation at the manifestation level and that the relationship between their latent dimensions will give more realistic results. A conclusion about these relationships can be drawn only after the application of the canonical correlation analysis. This analysis was performed separately for boys and girls, and it showed that in the subsample of boys there were four pairs of canonical factors. These pairs of factors are in relatively low, but significant canonical correlations. In [Table 5](#), it can be seen that the canonical correlation of the first pair among boys is .372, while other pairs have low, but significant canonical correlations.

Among girls, the canonical correlation analysis revealed the existence of two pairs of canonical factors, that the correlation of the first pair accounted for .426, and of the second pair .248. Of course, both canonical correlations are statistically significant.

Apart from these results, of extreme importance are also the data about the canonical coefficients (c), as well as the data about the correlation of each individual of personality trait and value orientation with these factors because they show the nature of these relationships. These data are given in [Table 6](#).

The first pair of canonical factors is the best picture and essence of the relationship between two sets of variables, in this case between personality traits and value orientations. That is why it is necessary to look carefully at the obtained results.

In the set of personality traits, in relation to boys, the first factor is defined by low Agreeableness (-.705 и -.759) and low Conscientiousness (-.649 и -.632). It can undoubtedly be identified in that manner. Its pair from the set of value orientations is determined by high Hedonism (.515 and .556), the rejection of Utilitarianism (-.524 and -.610) and Altruism (-.574 and -.651).

In the second pair, the factor from the area of personality traits is dominantly determined by Introversion (-1.077 и -.896) and by no other trait. In the area of value orientations, it is matched by the factor defined by the rejection of Hedonism (-.732 and -.691), Activism (-.568 and -.570), and even Altruism (-.369 and -.428). This unusual result will be separately discussed in the next chapter.

The third factor in the set of personality traits is defined by low Agreeableness (-.633 and -.498), but also by high Conscientiousness (.790 и .526). It significantly differs from the first factor in the area of personality exactly by Conscientiousness. Its pair in value orientations is dominantly defined by high Activism. In this case, there is obviously a particular type of Activism conditioned by the high scores of the Conscientiousness trait.

In the fourth pair of factors among boys, personality is dominated by low Openness, In the area of value orientations, this factor is matched by high Utilitarianism.

In the subsample of girls, only two pairs of significant canonical factors were identified. Their structure is given in [Table 7](#).

In the set of personality traits, the first factor is defined by high Neuroticism (.608 and .265) and high Conscientiousness (.777 and .651). That first factor is the extreme opposite to the first canonical factor of personality traits among boys. This difference, as well as the fact that this factor has a substantially higher correlation with its pair from the set of value orientations than among boys, must be taken into account when understanding the nature of these relationships. On this occasion, it is also necessary to say that its pair from the set of value orientations is defined by the strong rejection of Hedonism (-.758 and -.767) and the acceptance of the Utilitarian value orientation (.539 and .587).

The second factor among girls is defined only by low Agreeableness and by no other trait. In the set of value orientations, this factor is matched only by low Altruism (-.987 and -.882). This low Altruism is also the only value orientation related to the nature of this factor from the area of personality traits.

DISCUSSION

The main assumption of the research is that personality traits are predictors of value orientations has been confirmed by the existence of significant canonical correlations between the pairs of canonical factors identified in the subsample of boys (4 pairs) and in the subsample of girls (2 pairs). The most important correlations are those between the first pairs of these factors (Mejovšek, 2008). By analyzing the structure of these first pairs, their intercorrelation and the level of canonical correlations, it can be asserted that there are three important regularities in that relationship.

The first regularity is that in the sample of boys there is a significant predictive influence of personality traits describing the psychopathic structure of personality (low Agreeableness and low Conscientiousness) on the acceptance of Hedonism and the hedonistic style of behaviour, on the one hand, and the rejection of altruistic, and even utilitarian behaviours, on the other hand. In the sample of girls, that first pair of factors shows the existence of the predictive relationship of high Neuroticism and high Conscientiousness with Utilitarian principles in behaviour and, at the same time, very strong rejection of Hedonism.

The second regularity is that these influences of personality traits are statistically significant, but relatively low both among boys and among girls. Among boys it accounts for 13.8% of the common variance, and 18.1% among girls. In other pairs, both among boys and girls, these influences of personality traits are even weaker.

The third regularity is that intercorrelations of personality traits and value orientations at the level of canonical factors are substantially higher than those observed at the level of so-called manifest variables. It clearly derives from the comparison of canonical correlations between the factors in the respective sets with the correlations of the respective variables at the manifestation level.

Unfortunately, there are not many possibilities of comparing these results with similar research in Serbia. Researchers were not particularly interested in those relationships of value

orientations and personalities, but the relations with some demographic characteristics. This also includes the research studies with this interest, e.g., the one by Šram (Šram, 2003) and by Otašević and Kodžopeljić (Otašević & Kodžopeljić, 2016), or it was not about value orientations but about some of their components (e.g., life goals), or personality traits were of a completely different nature. In contrast, such research is quite frequent throughout the world. However, comparisons are made difficult by the facts that the above-mentioned research uses so-called value orientations from the Schwartz model (Schwartz, 2012) which are called values by the author himself, and not value orientations, as most researchers call them, and their names do not lead to a conclusion that those are value orientations. Some results in that research can will be compared with the results in this research. It primarily refers to the research by Roccas from 2002 (Roccas et al., 2002) because those are the same personality traits in question. In that research, Neuroticism has no significant correlations with any value categories from the Schwartz model, but there is a correlation between Agreeableness (high scores) and Conformity, between Conscientiousness and Achievement and Security. Moreover, in the performed meta-analyses, significant correlations were found between Extraversion and Security, Hedonism, Achievement and Power, between Agreeableness and Benevolence, and between Conscientiousness and Hedonism (Fischer & Boer, 2015; Parks-Leduc, Feldman & Bardi, 2015). In all these cases, correlation coefficients of personality traits and these value concepts vary in the interval from minor to .480, which is approximately to the correlation coefficients of latent dimensions of both sets of variables in this research as well.

However, what is more important that such mutual agreement or discrepancy of correlation coefficients is the opinion of these researchers and the authors of this paper that value orientations and values are two similar, but still significantly different phenomena. Namely, values are relatively stable and general characteristics of social groups (Pešić, 2017), constitutive elements of the social order (Durkheim, 2007) and cognitive representations of basic human needs and guiding principles in life (Sagiv & Roccas, 2017), while value orientations are stable integrated attitudes (Pešić, 2017), beliefs, attitudes and behaviours which stand in a hierarchical relationship and are guided by one or several values (Antoci, 2019), characteristics of individuals, one of the main drivers of the development of personality and factors of influence on all aspects of an individual's life (Dolgova et al., 2023), i.e., complex personality structures characterized by internal preparedness for performing certain activities for the sake of fulfilling needs and achieving interests characteristic of the personality structure to which they belong (Rybak, 2018).

The listed results can be considered undesirable both from personal and social perspectives, but this undesirability is more pronounced among male adolescents. High Hedonism and the rejection of Altruism and Utilitarianism in interaction with psychopathic personality traits may result in the failure to observe various social norms (legal and/or moral), but are most often manifested through violent behaviour (Radulović, 2006, 2014). In literature, there is comprehensive and reliable research documentation according to which psychopathic tendencies in personality and their interaction with value orientations and some other psychological phenomena, are the most common and pronounced predictors of delinquent behaviour of a violent nature. That is why it is of special social importance to discover the existence of these tendencies and their connection with hedonistic behaviours

as early as possible so that such a relationship could be controlled during preventive interventions and, more importantly, directed towards socially desirable behaviours, e.g., towards sport, science or art. Favourable circumstances enabling a socially useful action in preventing deviant behaviours that result from the relationship between hedonism and psychopathic tendencies are as follows: 1) psychopathic tendencies are easily observed, 2) the indicators of their orientation towards hedonism are always clearly expressed, and 3) in the period of adolescence, as shown by this research, that relationship has only 13% of common variance among boys.

Still, these 13% of common variance of high hedonism and psychopathic tendencies deserve full attention. Former research has reliably established that those behavioural disorders emerging in the period of adolescence cease to exist after that period if they are the subject of adequate social reactions and application of certain types of treatment. However, the disorders manifested in early childhood continue to exist during adolescence, as well as after the end of that period. In the worst form, they will be manifested as grave violent crime. That is exactly why early behavioural disorders are considered the most reliable indicator of whether these disorders will become a permanent personality trait. These famous regularities, discovered primarily in the research by Moffitt and associates (Moffitt, 2003), clearly point to the importance of researching the roots of deviant behaviours in early childhood. From this attitude, the need derives for researching the relationships between personality traits and value orientations in the earlier age groups as well.

CONCLUSIONS

In the history of social relations, there are numerous examples of individuals' personal traits and their value system bringing progress, but also unimaginable suffering of the human species.

The authors hope that the obtained results in the present form will inspire researchers to explore more thoroughly the relationships between value orientations and personalities, because those relationships can have broader fields of action and graver consequences than deviant behaviours are.

As assumed in the starting hypothesis, researching the trait of the five-factor personality model has an important influence on the acceptance or rejection of certain value orientations. However, the authors' attention was particularly drawn by the relationship between those traits containing the psychopathic variance and some of those value orientations. This primarily refers to the influence of low Agreeableness and low Conscientiousness, the traits which in the zone of low results describe the variance of psychopathic forms of behaviour, to the acceptance of the Hedonism value orientation and the rejection of Altruism and Utilitarianism, which is actually the most important result in the subsample of boys.

Slightly less attention is attracted by the influence of high Neuroticism and high Conscientiousness among girls on Utilitarianism and strong rejection of Hedonism.

The relationship between value orientations and personality traits in the subsample of girls contains pronouncedly smaller pathological variances because they are manifested as increased Neuroticism and Conscientiousness on the one hand, and the rejection of Hedonism and the acceptance of the Utilitarian value orientation, on the other hand. Of course, in

this case it is also impossible to exclude deviant behaviours because high Neuroticism is dominated by emotional instability, so that the orientation towards material goods may assume criminal forms. However, it seems that these potentially negative influences are well controlled by high Conscientiousness as a dominant trait in this relationship.

Unfortunately, the authors of this research were not able to organize and conduct the same surveys in the age groups between 10 and 14 as well. It is an important deficiency of this paper because otherwise it would be more reliably known whether in those age groups there is a combination of psychopathic tendencies and hedonism. At the same time, this is an invitation to researchers who are interested in these relationships to concurrently work on research into early and adolescent age groups.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Aluja, A., Garcia, L. F. (2004). Relationships between Big Five Personality factors and values. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 32 (7), 619–626. DOI: <https://doi.org/10.2224/sbp.2004.32.7.619>
- Antoci, D. (2019). The modern concept of value orientation. *Advances in education sciences* 1 (1), 67–84. DOI [10.5281/zenodo.3369417](https://doi.org/10.5281/zenodo.3369417)
- Costa, P. T. Jr., McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Durkheim, D. E. (2007). *Society is God to man*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja & Filozofski fakultet. [In Serbian]
- Dolgova, V., Apushkina, K., Sajfullina, K. R. (2023). The study of value orientations among first-year students. *SHS Web of Conf. Volume 164, 11th International Scientific and Practical Conference “Current Issues of Linguistics and Didactics: The Interdisciplinary Approach in Humanities and Social Sciences” (CILDAH-2022)* <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316400037>
- Eysenck, H. J. (1990). Biological dimensions of personality. In: L. A. Pervin (ed.). *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: Guilford Press, 244–276.
- Fischer, R., Boer, D. (2015). Motivational Basis of Personality Traits: A Meta-Analysis of Value-Personality Correlations. *Journal of personality*, 83 (5), 491–510. <https://doi.org/10.1111/jopy.12125>
- Gouveia, V. V., Milfont, T. L., Guerra, V. M. (2014). Functional theory of human values: Testing its content and structure hypotheses. *Personality and Individual Differences*, 60, 41–47. doi.org/10.1016/j.paid.2013.12.012
- Gouveia, V. V., Vione, K. C., Milfont, T. L., Fischer, R. (2015). Patterns of Value Change During the Life Span: Some Evidence from a Functional Approach to Values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41 (9), 1276–1290. <https://doi.org/10.1177/0146167215594189>
- Haslam, N., Whelan, J., Bastian, B. (2009). Big Five traits mediate associations between values and subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 46 (1), 40–42. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.09.001>

- Havelka, N. (1998). Value orientations of adolescents: Values and context. *Psihologija*, vol. 31, br. 4, str. 343–364. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0048-5705/1998/0048-57059804343H.pdf> [In Serbian]
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R., Welzel, C. H. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881>
- Joksimović, S. (1992). Students' attitude towards certain ways of life as an indicator of their value orientations. *Psihologija*, 25 (1–2), 7–23. [In Serbian]
- Joksimović, S. (2001). Structure and correlates of value orientations of high school students. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 33, 201–214. [In Serbian]
- Joksimović, S., Maksić, S. (2006). Value orientations of adolescents: Focus on personal and other people's welfare. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38 (2), 415–429. [In Serbian] DOI: [10.2298/ZIPI0602415](https://doi.org/10.2298/ZIPI0602415)
- Knežević, G., Džamonja-Ignjatović, T., Đurić-Jočić, D. (2010). *The five-factor model of personality*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju. [In Serbian]
- Mc Crae, R. R., Costa, P. T. (1999). A Five – Factor theory of Personality. In: L. A. Pervin & O. P. John, (eds.). *Handbook of Personality: Theory and Research* (2nd ed). New York: Guilford, 139–154.
- Mejovšek, M. (2008). *Methods of scientific research in social and humanitarian sciences*. Zagreb: Naklada Slap. [In Croatian]
- Moffitt, T. E. (2003). Life-course-persistent and adolescence-limited antisocial behavior: A 10-year research review and a research agenda. In: B. B. Lahey, T. E. Moffitt & A. Caspi (eds.). *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency*, 49–75. The Guilford Press.
- Olver, J. M., Mooradian, T. A. (2003). Personality traits and personal values: A conceptual and empirical integration. *Personality and Individual Differences*, vol. 33, 1, 109–125. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00145-9](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00145-9)
- Otašević, B., Kodžopeljić, J. (2016). Big Five Personality traits and sociodemographic variables as predictors of important life goals. *Primenjena psihologija*, 9 (1), 23–40. doi: [10.19090/pp.2016.1.23-40](https://doi.org/10.19090/pp.2016.1.23-40) [In Serbian]
- Pavlović, Z. (2021). *Psychology of Values*. Beograd: Institut za psihologiju. [In Serbian]
- Parks-Leduc, L., Feldman, G., Bardi, A. (2015). Personality traits and personal values: a meta-analysis. *Personality and social psychology review: an official journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 19 (1), 3–29. <https://doi.org/10.1177/1088868314538548>
- Petrović, J., Zotović, M. (2012). Adolescents in Serbia: In search of new values, *Teme*, 1, 47–66. <http://teme2.junis.ni.ac.rs/public/journals/1/previousissues/teme1-2012/teme%201-2012-03.pdf> [In Serbian]
- Pešić, J. (2016). *Value orientations in the post-socialist societies of Serbia and Croatia*, doctoral thesis. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet. [In Serbian] <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/6178>
- Pešić, J. (2017). *Changing value orientations in the post-socialist societies of Serbia and Croatia: Political and economic liberalism*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet. [In Serbian] <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/03/Jelena-Pesic-Promena-vrednosnih-orijentacija.pdf>

- Rybak, O. (2018). Value orientations of people leaning toward different types of culture. *Journal of Education Culture and Society*, 2, 11–23. doi: [10.15503/jecs20182.11.23](https://doi.org/10.15503/jecs20182.11.23)
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., Knafo, A. (2002). The Big Five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28 (6), 789–801. <https://doi.org/10.1177/0146167202289008>
- Radulović, D. (2014). *Psychological Foundations of Behavioral Disorders*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. [In Serbian]
- Radulović, D. (2006). *Criminal psychopathy – psychopathy and crime*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. [In Serbian]
- Radin, F. (2002.). Value hierarchies and structures. In: V. Ilišin & F. Radin (eds.). *Young People on the Eve of the Third Millennium*, 47–78. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. [In Croatian]
- Radovanović, I. (2016). *Drug abuse in the population of high school students: phenomenology, etiology and models of prevention* (doctoral thesis). Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Available at: <https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/880/Doktorat.pdf?sequence=1> [In Serbian]
- Rohan, M. J. (2000). A Rose by Any Name? The Values Construct. *Personality and Social Psychology Review*, 4 (3), 255–277. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0403_4
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free Press, N. Y.
- Rot, N. (2010). *Basics of social psychology*, Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Runje, D., Šram, Z., Ivanović, J., Rodić, N. (1998). The impact of gender, national affiliation, and academic success on the internalization of latent dimensions of value orientations among high school youth in Subotica. *Nastava i vaspitanje*, 47 (3), 434–461. [In Serbian]
- Sagiv, L., Roccas, S. (2017). What Personal Values Are and What They Are Not: Taking a Cross-Cultural Perspective. In: S. Roccas & L. Sagiv (eds.). *Values and Behavior*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-56352-7_1
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1). DOI: [10.9707/2307-0919.1116](https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116)
- Šram, Z. (2003). Value orientations and personality structure: relationships in a high school senior sample. *Pedagogija*, 3–4, 91–115. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Zlatko-Sram/publication/277162557_Analysis_of_relation_between_value_orientations_and_personality_structure_in_high_school_students_population/links/55e4436108aeb1a7cc9fd56/Analysis-of-relation-between-value-orientations-and-personality-structure-in-high-school-students-population.pdf [In Serbian]
- Vecchione, M., Schwartz, S., Alessandri, G., Döring, A. K., Castellani, V., Caprara, M. G. (2016). Stability and change of basic personal values in early adulthood: An 8-year longitudinal study. *Journal of Research in Personality*, 63, 111–122.
- Weber, M. (2011). *Protestant ethics and the spirit of capitalism*, Novi Sad: Mediteran. [In Serbian]

APPENDIX/ПРИЛОГ

Табела 1: Основни подаци о поузданости субтестова, средњој вредности одговора и стандардном одступању на сваком субтесту / Table 1: Basic data on the reliability of the subtests, the mean value of the responses and the standard deviation on each subtest

	Особине личности/Personality traits				
	Неуротицизам/ Neuroticism	Екстраверзија/ Extraversion	Отвореност/ Openness	Сарадљивост/ Agreeableness	Савесност/ Conscientiousness
Поузданост/Reliability: Cronbach alpha	.81	.82	.80	.83	.87
Аритметичка средина/Arithmetic mean	1,81	2,29	2,11	2,19	2,49
Стандардна девијација/Standard deviation	0,68	0,52	0,51	0,55	0,63

Максимални могући скор на субтесту је 48, а минимални 12. Аритметичка средина и стандардна одступања дати су у вредностима Ликертове скале. / Maximum possible score on the subtest is 48, and minimal possible score is 12. The arithmetic mean and standard deviations are given in the Likert scale values.

Табела 2: Интеркорелације особина личности / Table 2: Intercorrelations of personality traits

	Неуротицизам/ Neuroticism	Екстраверзија/ Extraversion	Отвореност/ Openness	Сарадљивост/ Agreeableness	Савесност/ Conscientiousness
Неуротицизам/Neuroticism	1.000	-.349	.009	-.244	-.317
Екстраверзија/Extraversion	-.349	1.000	-.050	.108	.238
Отвореност/Openness	.009	-.050	1.000	-.033	-.001
Сарадљивост/Agreeableness	-.244	.108	-.033	1.000	.282
Савесност/Conscientiousness	-.317	.238	-.001	.282	1.000

Табела 3: *Интеркорелације вредносних оријентација*
/ Table 3: *Intercorrelations of value orientations*

	Хедонизам/ Hedonism	Утилитаризам/ Utilitarianism	Активизам/ Activism	Алтруизам/ Altruism
Хедонизам/Hedonism	1.000	-.021	-.029	-.053
Утилитаризам/ Utilitarianism	.021	1.000	.161	.078
Активизам/Activism	-.029	-.161	1.000	.182
Алтруизам/Altruism	-.053	.078	.182	1.000

Табела 4: *Кроскорелације особина и вредносних оријентација* /
Table 4: *Cross-correlations of traits and value orientations*

	Неуротизам/ Neuroticism	Екстраверзија/ Extraversion	Отвореност/ Openness	Сарадљивост/ Agreeableness	Савесност/ Conscientiousness
Хедонизам/Hedonism	-.091	.182	-.047	-.098	-.152
Утилитаризам/Utilitarianism	-.007	.051	-.089	.137	.200
Активизам/Activism	.013	.084	-.012	.258	.082
Алтруизам/Altruism	.003	.018	.150	-.037	.157

Табела 5: *Коефицијенти каноничких корелација између парова каноничких фактора између изолованих из особина личности и вредносних оријентација* /
Table 5: *Canonical correlation coefficients between pairs of canonical factors between isolated personality traits and value orientations*

	У субузорку дечака/In the subsample of boys			У субузорку девојака/In the subsample of girls		
	Rho	Lambda	Значајност/ Significance	Rho	Lambda	Значајност/ Significance
Први пар фактора/First pair of factors	.372	.720	.000	.426	.741	.000
Други пар фактора/ Second pair of factors	.275	.836	.000	.248	.906	.001
Трећи пар фактора/Third pair of factors	.242	.904	.000			
Четврти пар фактора/ Fourth pair of factors	.199	.960	.000			

Табела 6: Канонички коефицијенти и структура парова каноничких фактора из подручја особина и вредносних оријентација у субзорку дечака / Table 6: Canonical coefficients and pair structure of canonical factors from the area of traits and value orientations in the subsample of boys⁴

	First pair		Second pair		Third pair		Fourth pair	
	c	r	c	r	c	r	c	r
Personality								
Неуротизам/ Neuroticism	-.471	-.071	-.321	.208	.291	.174	-.016	-.338
Екстраверзија/ Extraversion	.092	.087	-1.077	-.896	.016	-.053	.235	.397
Отвореност/Openness	.151	.090	-.295	-.231	.431	.510	-.795	-.790
Сарадљивост/Agreeableness	-.705	-.759	-.204	-.212	-.633	-.498	-.416	-.228
Савесност/Conscientiousness	-.649	-.632	.090	-.102	.790	.526	.429	.368
Вредносне оријентације/ Value orientations	c	r	c	r	c	r	c	r
Хедонизам/Hedonism	.515	.556	-.732	-.691	-.340	-.368	.297	.278
Утилитаризам/Utilitarianism	-.524	-.610	-.071	-.104	-.011	-.011	.857	.785
Алтруизам/Altruism	-.574	-.651	-.369	-.428	-.554	-.447	-.502	-.439
Активизам/Activism	-.095	-.218	-.568	-.570	.818	.762	-.138	-.171

Табела 7: Канонички коефицијенти и структура каноничких фактора у скупу особина личности и вредносних оријентација код девојака / Table 7: Canonical coefficients and the structure of canonical factors in the set of personality traits and value orientations in the subsample of girls

	Први пар фактора/ First pair of factors		Други пар фактора/ Second pair of factors	
	c	r	c	r
Личност/Personality				
Неуротизам/ Neuroticism	.608	.265	-.228	-.015
Екстраверзија/ Extraversion	-.226	-.140	.529	-.517
Отвореност/Openness	.313	.194	.399	.429
Сарадљивост/Agreeableness	.487	.493	-.617	-.651
Савесност/Conscientiousness	.777	.651	.358	.057
Вредносне оријентације/ Value orientations	c	r	c	r
Хедонизам/Hedonism	-.758	-.767	-.334	-.322
Утилитаризам/Utilitarianism	.539	.587	.022	-.173
Алтруизам/Altruism	.185	.367	-.978	-.882
Активизам/Activism	.120	.280	.320	.104

⁴ Канонички коефицијенти (c) су пондери који показују способност сваке појединачне варијабле (особина или вредносних оријентација) да прогнозирају природу одговарајућег фактора и то у ситуацији када су остале особине или вредности држане под контролом. Коефицијенти r су линеарне корелације између варијабли и фактора. / Canonical coefficients (c) are ponders showing the ability of each individual variable (trait or value orientation) to predict the nature of the corresponding factor, when other traits or values are held under control. The r coefficients are linear correlations between variables and factors.